

Всі протестантські догматики до кінця XVIII ст. стали визнавати розум як вищу інстанцію у питаннях віри.

Виходячи з вище сказаного, слід зазначити, що у протестантизмі немає твердо встановлених догм. Однак Біблія для протестантів має незаперечний авторитет. На місце догм поставлено ними сукупність положень віроповчального характеру, що даються у Біблії і узгоджені з поглядами давньої Церкви з тринітарних і христологічних питань.

Особливу роль у розвитку догматів протестантизму відіграв Шлейермахер, який розробив вчення про церкву, від'єднавши віру від знань. Релігія, на його думку, є не тільки розум і філософія; вона залежить від моральних почуттів, і в абсолюті від вищої істоти (Бога).

Догматична частина існує у кожній релігії, але лише християнство створило догмат у власному розумінні, виробивши всезагальну сильну організацію, витіснивши складні релігійно-історичні уявлення, увібравши в себе широке коло ідей античного світу. У розрізі християнства найбільш активними у формуванні догматів є католицизм і православ'я.

*Н.Звонок** (м. Київ)

ОРІЄНТАЦІЯ НА РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ СЕРЕД ДУХОВНИХ УСТРЕМЛІНЬ ЛЮДИНИ

(на матеріалах української та російської
художньої літератури 60-80-х років)

Як відомо, специфіка вітчизняної філософії полягає, по-перше, у її нерозривному зв'язку з громадсько-політичним життям, а по-друге, у формі її буття, коли філософські проблеми розв'язуються не у філософських трактатах засобами класичного любомудря, а в художньо-літературних творах через створення художніх образів, через глибоке висвітлення людської психології і, як висновок, формування цінностей та ідеалів особистості і через особистість – усього суспільства.

Українська та російська художня література 60-80-х років багато в чому підготувала нову духовну ситуацію 80-90-х, сприяла пробудженню історичної свідомості народу. Це був час активних пошуків у літературі, який ми пов'язуємо з іменами таких відомих письменників, як Ч.Айтматов, Ф.Абрамов, Ю.Бондарев, В.Биков, В.Голобородько,

* Н.Звонок – аспірантка Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова

О.Гончар, І.Драч, В.Дрозд, М.Вінграновський, Р.Іваничук, П.Мовчан, В.Тендряков, Г.Тютюнник, В.Распутін, В.Шукшин та ін. Саме у цей період у літературі спостерігається поворот до тієї концепції людини, джерело якої відходить до літератури початку ХХ століття, до духовних пошуків у суспільстві того часу. Суть цього повороту в тому, що за точку відліку в розумінні життя література стала брати не абстрактні "загальні цілі", які нерідко виявляються корисливими цілями певних соціальних сил, а інтереси конкретних живих людей, які складають у сукупності суспільство.

Поворот літератури до людини, до особистості - це глибинний, світоглядний поворот, який, безперечно, виводить літературу на нові рівні художнього осмислення світу та людського буття. 60-80-ті роки, часи втрати колишніх ідеалів, втрати привабливих перспектив та орієнтирів, смислу буття, як переддень великих суспільних перетворень у колишньому СРСР, викликали звернення до віри як смисловизначального начала, як рятівного виходу із стану духовної невагомості. Це було початком того повороту, який пізніше приводить до визнання об'єднуючої функції релігії в суспільстві.

Порівнюючи ситуацію 60-х років у колишньому СРСР із історичною роллю первісних християн, західні вчені (Сайде, Сімон [Див.: Seide G. *Religiose Renaissance in der Sowjetunion - Mythos oder Wirklichkeit?* // *Osteuropa*. -1984. - № 34.; Simon G. *Die russische Orthodoxe Kirche in der Sowjet-sozialistischen Gesellschaft* // *Berichte des Bundesinstituts fuer ostwissenschaftliche und internationale Studien*. - Koeln, 1978. -№ 2.] стверджують, що якраз у цей час інтерес до релігії не тільки завойовує широкі верстви населення, в першу чергу інтелігенцію та молодь, а й утверджується у мистецтві та літературі. Духовні пошуки в суспільстві - пошук ідеалу, смислу життя, моральних цінностей та ін. - поряд з потребою виправдання безрадісного повсякденного існування, перш за все у старшого та середнього покоління, виправдання жертвам та нещастям, які не передбачались пропагованим державою оптимізмом, нерідко переводиться в сферу релігії. Цей пошук ведеться не тільки всередині церкви, але також серед тих категорій населення, які згідно виховання та образу життя далекі від релігії і яких можна назвати індіферентними.

Слід відзначити, що в той час як у тогочасній радянській науці практично до кінця 80-х років художня література означеного періоду вивчалася з матеріалістичної точки зору, що відповідало вказівкам тогочасної ідеології, у зарубіжних дослідників художня література 60-80-х років (мова йде не про творчість релігійних письменників, твори яких довго лишалися недоступними лише невеликій частині читачів, наприклад,

Фелікса Светова чи релігійного «самвидаву», але про існуючу офіційно художню літературу, автори якої джерело натхнення знаходили в християнських образах-символах, постатях біблійної і церковної історії) викликала значний інтерес щодо постановки проблеми «релігійного» або «християнського».

В середині 60-х років майже одночасно виходять з друку три дослідження - З.Шаховської, Е.Хіну і М.Латоверс [Див.: Shakhovskaja Z. *The Significance of Religious Themes in Soviet Literature // Studies on the Soviet Union.* - Muenchen, 1966. - № 4.; Hinz E. *Die Geburt des neuen Menschen. Tendenzen der moderner sowjetischen Literatur.* - Frankfurt/Main, 1966.; Lathouwers Maria Antonius. *Religiose Themen in der zeitgenoessischen russischen Literatur // Concilium. Internationale Zeitschrift fuer Theologie.* - 1966. - № 5.]. Е.Хінц дає своєму дослідженню назву «Народження нової людини». Для дослідника комунізм і християнство не протилежність, а поняття, які гармонійно взаємодоповнюються і світоглядні позиції яких близькі. Питанню «християнського» в тогочасній радянській літературі присвятили свої праці ряд зарубіжних дослідників 70-80-х років: Георг Кляйн (Чікаго, 1971), Роберт Готц (Дармштадт, 1973), Антон Хеніг (Гамбург, 1975), П'єр Арно Бодін (Стокгольм, 1976), Фредерік Лагеман (Кельн, 1977), Ліла Хільда Ванглер (Пітсбург, 1977), Рената Шепер (Мюнхен, 1985), серед яких перш за все слід виділити праці Ірени Яблоновської, Йогана Майхеля та Клауса Хольтмайера [Див.: Jablonowski Irene. *Kirche-Literatur-Religion. Beobachtungen und Randbemerkungen zu einem Thema am Rande der heutigen sowjetischen Literatur.* - Kirche im Osten. - 1976. - № 19.; Meichel J. *Zur Entfremdungs- und Identitaetsproblematik in der Sowjetprosa der 60-er und 70-er Jahre. Eine literatur-soziologische Untersuchung.* - Muenchen, 1981. - Slavische Beitrage. - Band 151.; Holtmeier K. *Religiose Elemente in der sowjetrussischen Gegenwartsliteratur.* - Frankfurt/Main, 1986.]. Й.Майхель відзначає, що причиною релігійності у міській (від Тендрякова до Трифонова) та сільській (від Тендрякова до Распутіна) прозі, зокрема, є відчуття особистістю беззмістовності існування, помилкова ціннісна орієнтація та самотність у суспільстві. Розмірковуючи про моральні цінності, про протиріччя свідомості людини, обумовленої суперечностями самого життя, література все частіше стала і піднімати питання, і давати на них свій варіант відповіді.

Аналізуючи тогочасну радянську літературу, ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників підкреслюють зацікавленість релігійними цінностями письменників 60-80-х років. Зокрема, З.Шаховська використовує не тільки у відношенні до російської класичної, але і до сучасної літератури визначення "релігійна" або "християнська"; однією з

ознак "релігійного оновлення" в СРСР вважається використання у художніх творах таких релігійних понять-символів, як Бог, церква, сенс життя, смерть, безсмертя та ін. (Клаус Хольтмайер). Неодноразово відзначали появу "богошукацьких мотивів" в сучасній літературі й вітчизняні дослідники (В.Зоц, З.Тажуризіна [Див.: Зоц В.А. Православие и культура. Факты против домыслов. - К., 1986.; Тажуризіна З.А. Идеи свободомыслия в истории культуры. - М., 1987.]). Проблему духовності української нації, поставлену О.Гончарем у романі «Собор», відзначає В.Коваль [Коваль В. "Собор" і навколо собору. - К., 1989.], інші дослідники.

Порівняльний аналіз двох літератур, які протягом означеного історичного періоду розвивалися в єдиному руслі, дає можливість віднайти не лише ідейні аналогії чи формальні подібності, а й віднайти риси діалогу, взаємодоповнення чи розбіжності.

Орієнтація на релігійні цінності серед духовних устремлень людини характерна для української художньої літератури 60-80-х років. Мистецтво і світогляд є одними з головних чинників, які впливають на формування української душі. Це залежить значною мірою від того, що українська психічна структура визначається своїм емоційно-почуттєвим характером, зосередженням довкола "серця". Увагу до душевного - найсвятішого для людини - святої землі-матінки, святої волі, святої правди, святого слова та ін. - сакрального як у релігійному, так і у світському розумінні - можна виявити в часі існування всієї української літератури. Так, провідною тенденцією в творчості О.Гончара є філософське начало, пов'язане з утвердженням добра, світла, краси (образи-символи Собору, Мадонни у романах «Собор», «Твоя зоря»), які пронизують віки і створюють духовну пам'ять людства. Абсолютною психологічно-моральною точкою відліку для героїв О.Гончара є совість, навіть "совіслива пам'ять", яка, нагадуючи про моральні орієнтири, дає можливість збереження людського суспільства.

Поняття "релігійного" у творах українських письменників несе різноманітну смислову навантаженість: раціоналістичні роздуми про Бога як рушійний чинник, здатний вплинути на моральний вибір суб'єкта (Р.Іваницук, повість "Сьоме небо"), та "Бог" як частину народної релігії, як величина, яка спрямовує людське життя з психологічної точки зору ("совість - страх перед Богом" у творах В.Дрозда, Г.Тютюнника).

У російській літературі 60-80-х років замість ідеологічно правильних відповідей все частіше звучать роздуми про провину, смисл життя, все більшого значення набувають невирішені питання. При розгляді цих проблем звучить думка про існування вищої субстанції. Найчастіше ці поняття зустрічаються у В.Тендрякова, В.Шукшина,

В.Распутіна. Їх герої рідко задаються метою знайти конкретну відповідь на поставлене питання. Письменників цікавить духовний розвиток особистості, її психологічний стан, які результуються в невдоволеності особистим життям, постійних духовних пошуках сенсу буття. Духовні пошуки постають як незавершений постійний внутрішній діалог особистості. Поняття Бога в розглянутих творах несе найрізноманітнішу смислову навантаженість: від звернення в рамках мовних стереотипів до пройнятих переконанням християнських уявлень, віри в долю, яка мислиться як частина примітивної народної релігії (Бог як величина, яка спрямовує людське життя і керує світовим порядком у повістях В.Распутіна «Живи і памятай», «Останній уклін», «Прощання з Матерою»), та Бог - як раціональна проблема (повісті В.Тендрякова «Апостольське відрядження», «Затемнення») - питання про існування та неіснування бога. Душевний неспокій - спільність героїв В.Шукшина та В.Распутіна. Для них смерть не є загрозою, тому що в їх уявленні вона є зв'язком між світом буття та небуття, який відкриває таємниці, невідомі в цьому житті. Бо страх перед смертю, перед цією абсолютною володаркою є, по суті, "початком мудрості".

Особистість, відтворена художньою літературою, не подається ні в духовній, ні в тілесній визначеності. Займаючись духовними пошуками, вона виходить за межі теперішнього даного їй життя. Нерідко результат духовних пошуків - саме життя. Духовні пошуки як шлях до досконалості є смыслом і результатом життя.

Релігійні духовні пошуки в суспільстві знайшли своє відтворення в художній літературі раніше, аніж змогли в тогочасних ідеологічних умовах відтворити їх філософські дослідження. Художня література 60-80-х років стимулювала серед широких верств населення, насамперед інтелігенції і молоді, зацікавлення до релігії як смисловизначального начала на шляху виходу суспільства із стану духовного занепаду. В цілому в структурі духовних пошуків релігійні пошуки мали особистісний вияв, що сприймалося як виклик офіційним тоталітарним ідеалам, доктринізації, всій системі колективного соціуму. Релігійні пошуки були пов'язані з соціально-психологічним, естетичним, моральним аспектами духовних пошуків, оскільки реалізували покликання і спроможність людини бути суб'єктом (а не об'єктом, як того вимагала система) в своїй духовній діяльності, виступали мірилом свободи в реалізації особистості, визначали духовний сенс її буття і позаматеріальний, позаутилітарний інтерес життєдіяльності і зв'язок з трансцендентним.